

**Dilqəm
ƏHMƏD**

Azərbaycanlı mühacir Hüseyin Baykara 1904-cü ildə Şuşada doğulub. O, gənclik illərindən bolşeviklər əleyhinə mübarizəyə başlayıb, buna görə də həbs edilib. 1920-ci illərin sonlarında mühacirətə gedib. İstanbula gələn Hüseyin bəy burada hüquq fakültəsini bitirib. Bir müddət Elazığda hakim işləyib, İstanbula döndükdən sonra prokuror vəzifəsində çalışıb.

Hüseyin Baykara İstanbula Rəsulzadənin çap etdiyi "Yeni Kafkasya" jurnalı ilə əməkdaşlıq edib. Onun jurnalda "Ailə faciələri", "Doktor Dadaş Həsənzadə" adlı yazıları çap olunub.

Baykara 1984-cü ildə Kayseride vəfat edib. Nəşi İstanbula gətirilərək Seyid Əhməd Dərəsi məzarlığında dəfn olunub.

H. Baykaranın mühacirətdə üç kitabı işıq üzə gürb: "Azərbaycanda yeniləşmə hərəkatı. XIX əsr" (Ankara, 1966), "Azərbaycan istiqlal mücadiləsi tarixi" (İstanbul, 1975), "İran inqilabı və azadlıq hərəkatları" (İstanbul, 1978).

1967-ci ilin noyabr ayının sonlarında Hüseyin Baykara Türkiyənin Qars şəhərinə səfər edib, orada yaşayan azərbaycanlılarla görüşüb. Onların arasında vaxtilə Borçalı elində kommunistlərlə mücadilə aparan partizan İman da olub. Baykara 1968-ci ildə "Türk kultürü" jurnalında İmanla görüşündən və onun fəaliyyətindən bəhs edib.

Azərbaycan qaçaqçılıq, partizanlıq hərəkatının önəmli simalarından olan İman haqqındakı məqaləni təqdim edirik:

**Hüseyin Baykara
Qars səfəri qeydləri**

Çoxdandır sərhəd şəhərlərimizdən olan Qarsa getməyi və orada bir az Qafqaz havası tənəffüs etməyi düşünürdüm. Bu arzumu qədər mənə keçən ilin noyabr ayının sonlarında qismət etdi. Gedişim Qarsın soyuq, buzu gününə təsadüf etmişdi. Buna baxmayaraq səfərimi məqsədinə yetmiş hesab edirəm.

Qarsda 1920-ci ildə tarixdə ikinci dəfə qırmızı istilaya məruz qaldıqdan sonra ayrı-ayrı bölgələrdə rus işğalına qarşı savaşımış azərbaycanlı dostlarla qarşılaşdım. Orada gənc, enerjili və simpatik doktor Çingiz Əsgəranı tanıdım. O, çox vətənpərvər davranışları ilə təmayüz edən gözəl və müəvvər həyat yoldaşı Gülçöhrə xanım ilə gül kimi uşaqları ilə birlikdə özlərini Qars şəhərinin inkişafına həsr ediblər.

Qarsda enerjili bir bələdiyyə sədri olduğumu eşitdim, təəssüf ki, onunla tanışlığa fürsət olmadı. Təvazökar xalq adamı olan valinin bir axşam toyda gənc və gözəl xanımı ilə xalqla əl-ələ verərək yerli folklor oyunlarını oynadığını gördüm, onunla tanış oldum, Qarsın ehtiyaclarını, xalqın arzularını çox yaxşı anlamış olduğunu öyrəndim. Gənc dostum Nürəddin Kayhanın mübarizəmizlə çox yaxından maraqlanması məni sevindirdi. Daha necə belə dostluqlar, səmimi maraqlar məni duyğulandırdı, bəzən gözlərim yaşardı.

Qarsda ilk nəzərəçarpan mənzərə 85 il öncəki rus istilası izlərinin yavaş-yavaş itməyə doğru üz tutması oldu. Qarsda və çevrəsində rusların qaldıqları 40 il ərzində tikdikləri qalın və qaba daşdan, divardan ibarət kobud binalar yıxılmaq üzrə idi. Böyük əsgəri qışlalar yıxılmış və şəhərin içindəki qaba görünüşünü itirmişdir. Apartman tipli binalar yeni-yeni tikilməyə başlanmışdır. Bu gedişat sürətlənərsə, Qars bir neçə il içərisində gözəl bir sərhəd şəhəri ola biləcəkdir. Taşdelen suyunu geridə qoyacaq Qarsın gözəl suyu o qədər

edərək yaşatmışdır. 1918-ci ildə Brest-Litovsk müqaviləsi ilə Osmanlı imperatorluğuna tərk edilən Qarsa türk orduları girdikdən sonra savaşa əsnasında köçən yerli xalq şəhərə qayıtmışdır. Birinci Dünya müharibəsində Osmanlı imperatorluğu yenilincə Qarsı işğal edən ingilis və ruslar şəhərin idarəçiliyini ermənilərə tərk etmişdilər. Bu fürsətdən istifadə edən ermənilər Qarsda olan bütün türk xalqını öldürmüşdülər. Bu qırğından ancaq üç yaralı türk qurtula bilmişdir.

30 oktyabr 1920-ci ildə XV korlodu ilə Kazım Qarabəkir paşaya Qarsı xilas edənə qədər şəhər erməni işğalında qalmışdır. 23 fev-

Lermontov olmaq üzərə dünyanın tanınmış xeyli şairi İmam Şamilin savaşılarından dastanlara və poemalarına mövzu seçmiş və yazmışdılar. İmam Şamilin disiplinə bir misal göstərərək əsl mövzuya keçəcəyəm. Şamilin imamət məclisi ruslarla barışmağı istəyən və söyləyən hər dağlıya yüz dəyənək vurulması surəti ilə cəza verilməsini qərarlaşdırmışdır. Bir gün İmam Şamilin öz anası Şamilə belə qeyri-bərabər bir qüvvətlə savaşa İmam Şamilin ölməyəcəyini və Şamilin mütləq ruslarla barışığa getməsi lazım gəldiyini nəsihət edir. Şamil anasına imamət məclisinin qərarını başa salır və cəzalandırılacağını

tizandan biridir. Ancaq İman Yıldırım Türkün savaşını anlatmaqda Azərbaycan partizanlığının xarakterini açıqlamaq istəyirəm. Çünki Azərbaycan istiqlalında istər yeraltı mücadiləsi, istərsə də partizanlıq araşdırılması gərəkli çox qanlı keçən hadisələrdən biridir. Bütün dünya bu gün Vyetnam partizan savaşlarını eşitməkdədir. Vyetnam savaşlarının arxasında Qırmızı Çin və Sovet Rusiyası kimi dövlətlər vardır. Halbuki Azərbaycan, Dağıstan (Quzey Qafqaz), Kazan və Türküstan bu savaşları ancaq öz zəif varlığına söykənərək etmiş, yüz minlərlə can itirmişdir. O zaman bu savaşlara biganə qalan azad

Borçalıda ruslarla savaşıyan partizan Qars xatirələri

dər əhəngsizdir ki, həkimlər bu suyun uşaqlara içirilməsini zərərli hesab edirlər. Bütün bunlarla birlikdə 45 illik Cümhuriyyət dövründə Qarsa çox az diqqət göstərildiyini de üzlülərək ifadə etməliyəm. İndi tikilməkdə olan böyük süd fabriki ilə böyük et kombinatı üçün xalqın nə qədər sevindiğini izah edə bilmərəm. Xalqın nəzərində artıq bundan sonra bizə də baxacaqlar ümidi cücmüşdür.

1878-ci ildə Qarsın rus çarlığı tərəfindən işğalı əsnasında rus ordusunun Qars xalqına qarşı insafsızca tətbiq etdiyi qırğın və yağmadan sonra şəhərdə 8672 nəfər əhalinin olduğunu öyrənirik. Bu əhalinin 7330-u türk, 1911-i erməni, 138-i rumdur (İstanbul Xalq Evləri yayını, Qars, 1943, s. 27).

1891-ci il siyahıyaalınmasında ruslar Qars vilayəti əhalisini 200.868 olaraq göstərirlər. Rus

ral 1921-ci ildə gürcülərlə bağlanan müqavilə üzərinə Ərdəhan, Çıldır və Posof barış yolu ilə ana vətənə qatılmışdır. 16 mart 1921-ci il Moskva müqaviləsi ilə Batum xaric keçmiş əlviyyəli-seləse adlanan üç vilayət ana vətənə birləşdirilmişdir. 13 oktyabr 1921-ci ildə Ermənistan, Gürcüstan və Azərbaycan şura hökumətləri bu anlaşmanı qəbul etmişlər.

Qırx illik rus işğalının izləri Qarsda getdikcə itərkən 1145-1174-cü illərdə Saltukoğullarının tikdikləri və 1579-cu ildə III Murad dövründə Lələ Mustafa paşaya tərəfindən yeddı bəylərbəyi və 100.000 işçinin qatılması ilə ikmal edilmiş olan möhtəşəm Qars qalası yüksək bir təpənin üzərində şahlanmış və ədalət duruşu ilə şimal istilaçılara qarşı tikilmiş şah əsər olan bir türk abidəsi kimi durmaqda və türk varlığını təmsil etməkdədir.

Qarsda ilk nəzərəçarpan mənzərə 85 il öncəki rus istilası izlərinin yavaş-yavaş itməyə doğru üz tutması oldu. Qarsda və çevrəsində rusların qaldıqları 40 il ərzində tikdikləri qalın və qaba daşdan, divardan ibarət kobud binalar yıxılmaq üzrə idi. Böyük əsgəri qışlalar yıxılmış və şəhərin içindəki qaba görünüşünü itirmişdir. Apartman tipli binalar yeni-yeni tikilməyə başlanmışdır. Bu gedişat sürətlənərsə, Qars bir neçə il içərisində gözəl bir sərhəd şəhəri ola biləcəkdir. Taşdelen suyunu geridə qoyacaq Qarsın gözəl suyu o qədər əhəngsizdir ki, həkimlər bu suyun uşaqlara içirilməsini zərərli hesab edirlər...

çarlıq rejimi məlum siyasətlə "parçala, hökm et" prinsipini həyata keçirərək o çağdakı Qars əhalisini bu şəkildə sənədləşdirmişlər: Türklər 24%, azərbaycanlı tatarlar (qarapapaqlar) 14%, kürdlər 15%, türkmənlər (ələvi türklər) 5%. Buna müqabil bir-biri ilə əsla müştərək kultür və milliyət əlaqələri olmayan və dini inancları ayrı olan aşağıdakı xalqın hamısını rus olaraq göstərmişlər: Duxobor, xoxol, malakan, rum və nemse (alman) 7% (eyni əsər, s.48).

I Dünya müharibəsində rus ordusu Qars xalqını türk ordusu ilə əməkdaşlıq etməsi bəhanəsi ilə 1915-ci ilin ilk üç ayında sistemli bir şəkildə məhv etmişdir. Bu qırğından qurtula bilən və Qarsdan başqa yerlərdə hicrət edən 22 min əhalini Bakıdakı "Azərbaycan Cəmiyyəti-Xeyriyyəsi" üç il müddətinə gərəkli yardımı

bidirir. Anasının bütün etirazlarını heç dinləmədən Şamil məsələni bütün ordusuna və dağlılara elan etdirir. Təyin edilən gündə xalq və ordu mənsubları toplanır. Şamilin anasını meydana çəkirlər və dəyənəklə vurmağa başlayırlar. Üçüncü dəyənəkdə Şamilin anası bayılır. Bunu gören Şamil soyunaraq meydana atılır və anasına vurulacaq dəyənəklərin özünə vurularaq cəzanın infaz edilməsinə əmr edir. Anasının cəzası bu şəkildə yerinə yetirilərək bitirilir.

Bəhs etdiyim bu əhvali-ruhiyyə içində Qarsda 1928-ci ilin başlarından 1930-cu ilin son aylarına qədər Tiflisin Borçalı elində qırmızı ruslarla partizan savaşı aparan dəstənin başçısı Təhməşqulu oğlu İman Yıldırım Türkə qarşılaşdım. İman Yıldırım Türk vaxtilə qırmızı ruslarla Azərbaycanın istiqlali uğrunda savaşıyan yüzlərlə par-

dünya bu gün bu savaşları öz burnunun dibinə qədər gətirmişdir.

İman Yıldırım Türkə qarşılaşmağımız dramatik oldu... Mən 1925-ci ilin ortalarında Azərbaycanın keçmiş nazirlərindən Rüstəm xan Xoynlu və keçmiş Azərbaycan Dəmiryolu Mühafizə komandanı Xanbaba bəy Sədrəddinbəyli ilə Tiflisdə Kür çayı üzərindəki Metex qalasında (türkce Nann, gürcüce Metshet) həbsdə ikən İman da orada imiş, fəqət bir-birimizi tanımamışıq. 1928-ci ilin əvvəllərində İman təsadüfən Metexdən çıxdığı zaman kəndinə qayıtmış və bu zaman Stalinin torpağı kolxozlara - ümumi təsərrüfat islahatına tabe etdiyi günlərə rastlamışdır. Bu sistemə qiyam edən kəndlilərlə birləşən İman Borçalı dağlarına çəkilməmiş və qırmızı kommunist qüvvətlərlə savaşa başlamışdır. İmanla əvvəlcə Azərbaycan üçün qanlı keçən bu zamanın xatirələrini yada saldıq. Biz Metex qalısından ayrıldıqdan sonra 1927-ci ilin son ayları ilə 1928-ci ilin başlarında tutularaq Çekadan Metexə gətirilən və Mirzəbələnin xarici ölkələrə çıxması ilə Azərbaycan Müsavat partiyasının yeraltı təşkilatının mərkəzi komitəsinin rəisi olan Dadaş Həsənzadə ilə İman Metexdə tanış olmuş və dostlaşmışlar. Azərbaycanın bu çox qiymətli övladı digər dostları kimi güllənərək öz qanını istiqlal mübarizəsinin təməlinə axıtmışdır.

(ardı gələn sayımızda)